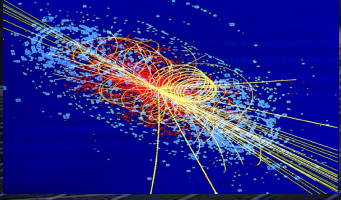

Wszechświat cząstek elementarnych

WYKŁAD 4

11.III.2009

Liczby kwantowe
i prawa zachowania

Spin

Rodziny

Neutrina

Zasada zachowania energii

W każdej reakcji (zderzeniu, rozpadzie):

energia końcowa = energia początkowa

- Każda cząstka o masie m ma z nią związaną energię

$$E=mc^2$$

Więc rozpad możliwy na cząstki o mniejsze masie;
bardziej masywne cząstki mają więcej szans na rozpad

- Zasada zachowania energii – ściśle przestrzegana przez Naturę

Przykład rozpadu neutronu: bilans masy
($939.5 - [938.3 + 0.5 + 0] = 0.70$) MeV/c²
-> energia kinetyczna produktów rozpadu

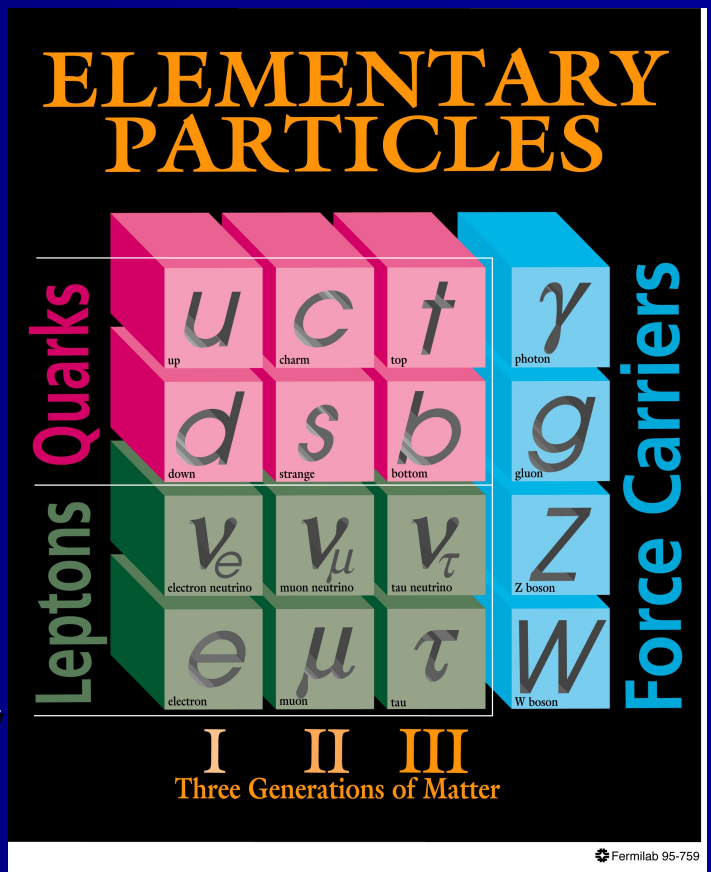
Masy kwarków

■ Masy:

u	c	t
3 MeV	1.25 GeV	172 GeV
d	s	b
7 MeV	150 MeV *	4.5 GeV

ν_e	ν_μ	ν_τ
$<5 \cdot 10^{-6}$ MeV	<0.27 MeV	<31 MeV
e (elektron)	μ (mion)	τ (taon)
0.511 MeV	105.7 MeV	1.78 GeV

i LEPTONÓW: (*lepton* - „lekki”)
elektron, mion, taon i ich neutrina

Różnica mas kwarku u i d

- Kwarki te tworzą proton (uud) i neutron (ddu)
[$m_p=938.3 \text{ MeV}/c^2$, $m_n=939.5 \text{ MeV}/c^2$, $\Delta m=1.2 \text{ MeV}/c^2$]
- Rozpad neutronu =
rozpad kwarku d na kwark u (+...)
Kwark d – ma większą masę i rozpada się na
cząstkę o mniejszej masie
- Ale co by było jeśli byłoby odwrotnie: $m_d < m_u$?

Proton jest trwały a neutron – nie, i dlatego

- Słońce świeci – rozpad neutronu
- Woda istnieje (proton = jądro wodoru)

Rozpad neutronu to $n \rightarrow p e \bar{\nu}_e$

Hipotetyczny rozpad protonu

$$p \rightarrow n e \bar{\nu}_e$$

Ale dlaczego proton się nie rozpada?

Czy to naruszałoby jakąś zasadę?

Zachowanie ładunku elektrycznego

- Zasada zachowania ładunku elektrycznego
  - ściśle przestrzegana w przyrodzie
- dlatego np. proton nie mógłby się rozpaść na elektron plus antyneutrino (el. neutralne)
- Ładunek **cząstek elementarnych** – tylko w określonych porcjach → **skwantowanie ładunku**
  - Niech ładunek el. elektronu = -1 ,
  - wtedy ładunek el. protonu $+1$,
  - ale kwarku u wynosi $2/3$! - **ułamkowy!**
- **Obserwowane** cząstki elem. mają ładunek elektr. będący wielokrotnością ładunku elektr. elektronu – czyli $n=0,1,2,\dots$ lub $-1,-2,\dots$
  - ($n=0$ – cząstka neutralna lub obojętna)

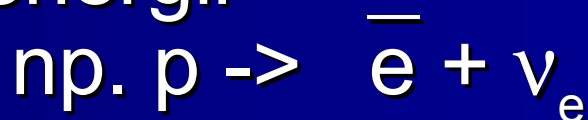
Liczba ładunkowa

- Zasada zachowania ładunku w mikroświecie → zachowanie liczby ładunkowej
końcowa l. ład. = początkowa l. ład.
(-> suma l. ładunkowych cząstek)
- Kwantowa liczba ładunkowa
(charge quantum number)
  - pierwszy przykład liczby kwantowej

Liczba barionowa B

- Rozpad protonu nie jest zabroniony przez zasadę zachowania ładunku elektr. ani zasadę zachowania energii

Więc co zabrania?

- Stückelberg (1938) – nowy pomysł:
inna liczba kwantowa (i jej zachowanie)
- Doświadczalne potwierdzenie tej hipotezy-
różne testy , np

dlaczego neutron nie rozpada się na: $e + \bar{e}$?

- **Nowa liczba kwantowa: liczba barionowa**
proton=+1, neutron=+1; antycząstki $\bar{p}$, $\bar{n} = -1$
zachowana w Naturze (*baryon, z greckiego-ciężki*)

Liczby kwantowe kwarków

- Liczba barionowa B dla p i $n = +1$
Stąd kwarki mają liczbę barionową $= 1/3$
- Ładunek elektryczny
kwarków $q = 2/3$ lub $-1/3$
antykwarłów $\bar{q} = -2/3$ lub $1/3$
 $u = 2/3, d = -1/3 \rightarrow$ ład. el. $p = +1, n = 0$
- Liczby kwantowe **zapachowe** (np. S)

Hadrony – stany związane kwarków

Hadrony

Bariony ($B \neq 0$)

3 kwarki

Mezony ($B = 0$)

kwark-antykwar

Hadron- gruby, mocny

mezon - pośredni

Liczby leptonowe: elektronowa

- Często elektronowi towarzyszy neutrino (lub anty-neutrino np. w rozpadzie n)
- **Liczba elektronowa:** dla elektronu $e=+1$,
dla neutrina elektronowego $\nu_e=+1$
dla ich antycząstek = -1 (dla innych =0)

Więc jeśli l. elektronowa ma być zachowana, to rozpad neutronu musi być taki: $n \rightarrow p e \bar{\nu}_e$

- **Proces „skrzyżowany (crossing)”** : $\bar{\nu}_e n \rightarrow p e$
też istnieje oraz proces $\bar{\nu}_e p \rightarrow n e$ -
odkrycie ν Cowan, Reines' 1956 (Nobel 1995)
- przedtem neutrino - tylko hipoteza 1930 Pauli
(zachowanie energii w rozpadzie n)

- Podobnie $\rightarrow$ **liczba mionowa i taonowa**

Liczba leptonowa L

Liczba leptonowa = suma
indywidualnych liczb leptonowych

$$L = L_e + L_\mu + L_\tau$$

Spin

- Własność zwana spinem – własny moment pędu związany z obrotem (kręt)
  - spinning tennis ball
- Te obroty mogą być tylko pewnego typu -są **skwantowane**. Każda cząstka ma określony spin, kierunek osi obrotu może się zmienić, ale nie spin.
- Przyjmując pewną jednostkę spinu - spiny cząstek mogą przyjmować jedynie wartości będące krotnością $\frac{1}{2}$ (0, 1, 3/2..)
- Dodawania spinów – jak wektorów

W przyrodzie jedynie dwa typy cząstek elementarnych

- cząstki o spinie połówkowym
  - **fermiony** (statystyka Fermiego)
nie mogą zajmować tego samego stanu kwantowego
- cząstki o spinie całkowitym
  - **bozony** (statystyka Bosego)
lubią zajmować ten sam stan kwantowy

Kwarki i leptony
to fermiony o spinie $\frac{1}{2}$

Model Standardowy 11.03.09

Cząstki materii

Podsumowanie – cząstki
fund. o spinie $1/2$ $h/(2\pi)$,
 $\pi=3.14..$

(h – stała Plancka)

Kwarki (wszystkie) :

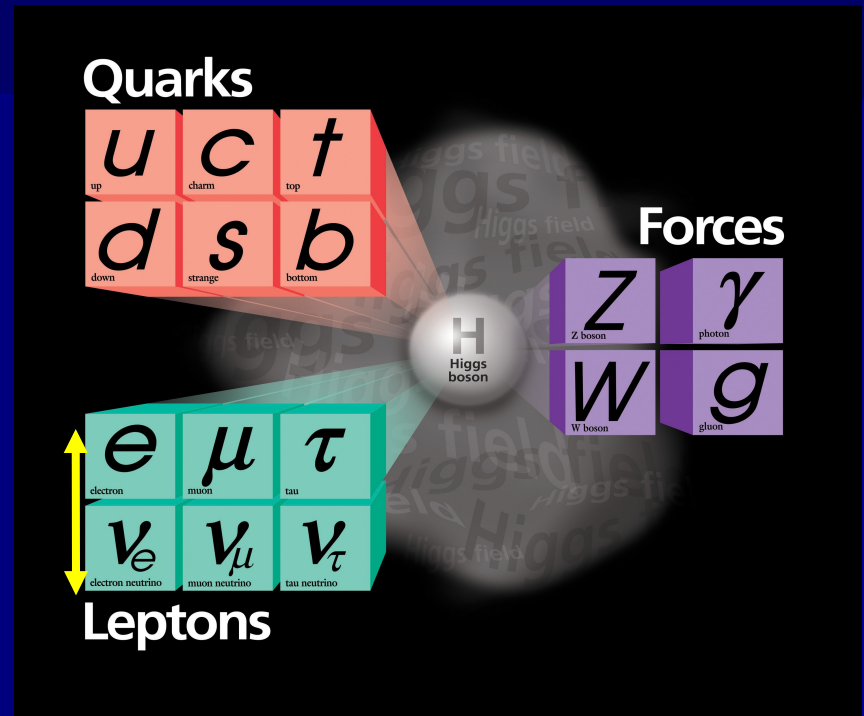
I. barionowa $B=1/3$

Leptony (wszystkie) :

I. leptonowa $L = 1$

Antykwarki $B= -1/3$

antyleptony $L= - 1$

Leptony: indywidualne liczby kw.–
elektronowa, muonowa i taonowa

Kwarki: indywidualne zapachy

Pierwsza rodzina

- Kwarki o ład. elektr $2/3$ u (3 kolory)
 $-1/3$ d (3 kolory)
- Leptony 0 ν_e
 -1 e

Siły elektromagnetyczne e-m – nośnikiem foton.

Silniejsze dla większego ładunku (co do wartości bezwzględnej) czyli oddz. e-m silniejsze dla kwarku u niż d, z neutrinem nie ma oddz. e-m.

Np.. Oczywiście istnieje też pierwsza antyrodzina

Ale co definiuje rodzinę ?

Oddziaływanie słabe, odpowiedzialne za rozpad beta

Oddziaływanie słabe

- Cząstki u i d , antyneutrino elektronowe i elektron występują w parach np. w rozpadzie neutronu, za co są odpowiedzialne siły zwane słabymi
- Bozony oddz. słabych – odpowiedniki fotonu dla oddz. e-m

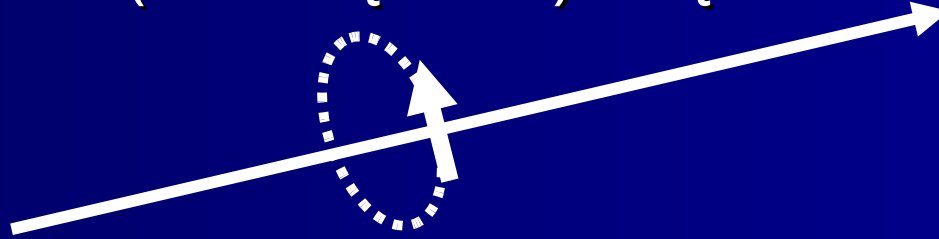
więcej na następnym wykładzie

Rodziny i cząstki przenoszące oddziaływania

- Kwarki i leptony – spin $\frac{1}{2}$
pierwsza rodzina: kwarki u, d i leptony e, ν_e ,
druga rodzina: kwarki c, s i leptony μ , ν_μ
trzecia rodzina: kwarki t, b i leptony τ , ν_τ
- Cząstki oddziaływań – foton, gluony, bozony
oddziaływań słabych- spin 1
- Spin 0?? – cząstka Higgsa?

Lewe i prawe cząstki o spinie 1/2

- Lewa (lewo-ręczna) cząstka

(left-handed)

Ale to jest może być względne- bo jak minę taką cząstkę to będzie ona prawą (prawo-ręczną) cząstką.

- Więc jak jest lewa to i prawa cząstka musi istnieć – chyba, że masa cząstki jest zero!

Neutrino – masa zero (?)

W Modelu Standardowym – masa $\nu = 0$

- Neutrino – cząstka lewa
  - Antyneutrino – cząstka prawa

  - Ale ostatnie doświadczenia wskazują, że neutrina mają niezerową masę
    - Model Standardowy wymaga modyfikacji
- więcej o tym później*

3 generacje (rodziny) - uwagi

- Czy są dalsze rodziny?
Doświadczenie: raczej nie, o ile neutrina lekkie.
Teoria: ?
- To tablica cząstek fundamentalnych generacje uporządkowane ze względu na masy
I- najmniejsze masy, III- największe,
ale bez głębszej zasady – inaczej niż dla tablicy Mendelejewa
- Skąd te masy?
Nie wiemy – mechanizm Higgsa?

Life, ^{much} of the Universe, ^{but} not everything

Stable (ordinary) matter

- up-quark (charge $+2/3$)
- down-quark (charge $-1/3$)
- electron (charge -1)
- neutrino (no charge and $\approx$ zero mass)

proton

neutron

what is the neutrino needed for ??

The Ghostly Neutrino

- goes through almost everything
- "impossible" to stop/detect
- the "smallest" of the particles

- the first fossil in the Universe
- Messenger from the earliest processes in the Universe
- determines the Expansion Rate of the Universe: Abundance of the first (light) Elements

- essential in cooking the Heavy Elements needed for Life
- Neutrino astronomy looks "inside" the Sun and Supernovae

skamieniałość

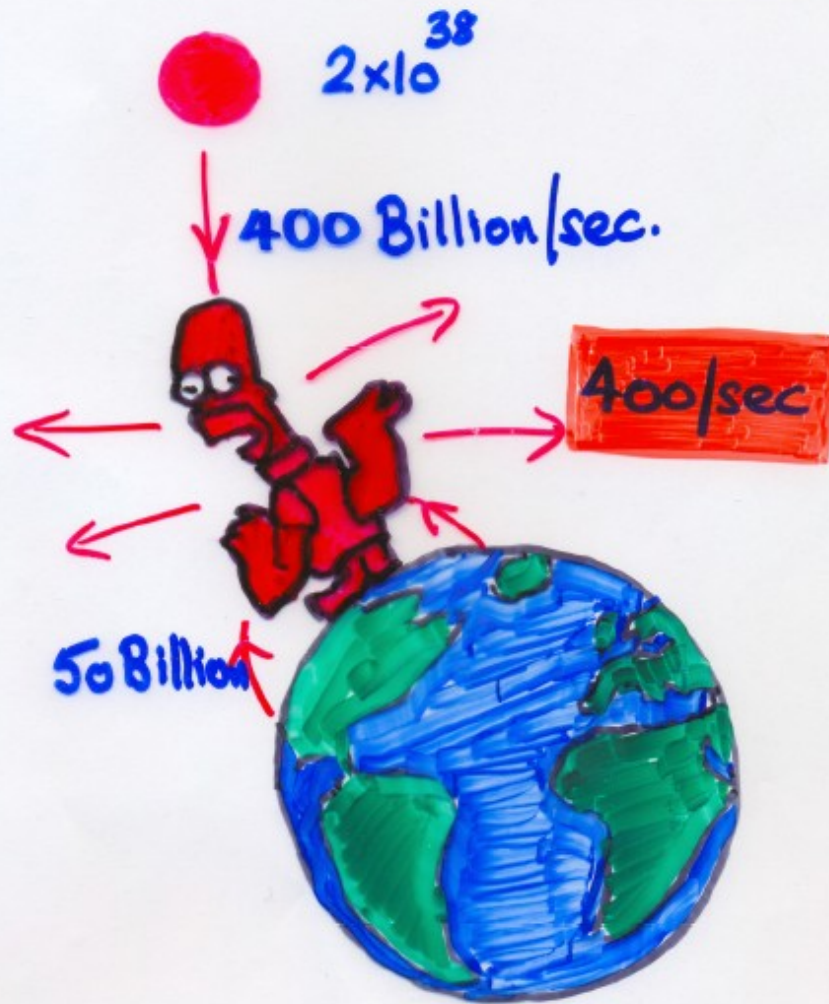
SOME NEUTRINO STATISTICS

each second

SOME NEUTRINO STATISTICS

each second:

1 hr. x this audience $\Rightarrow$ 100 million neutrinos

8 minutes

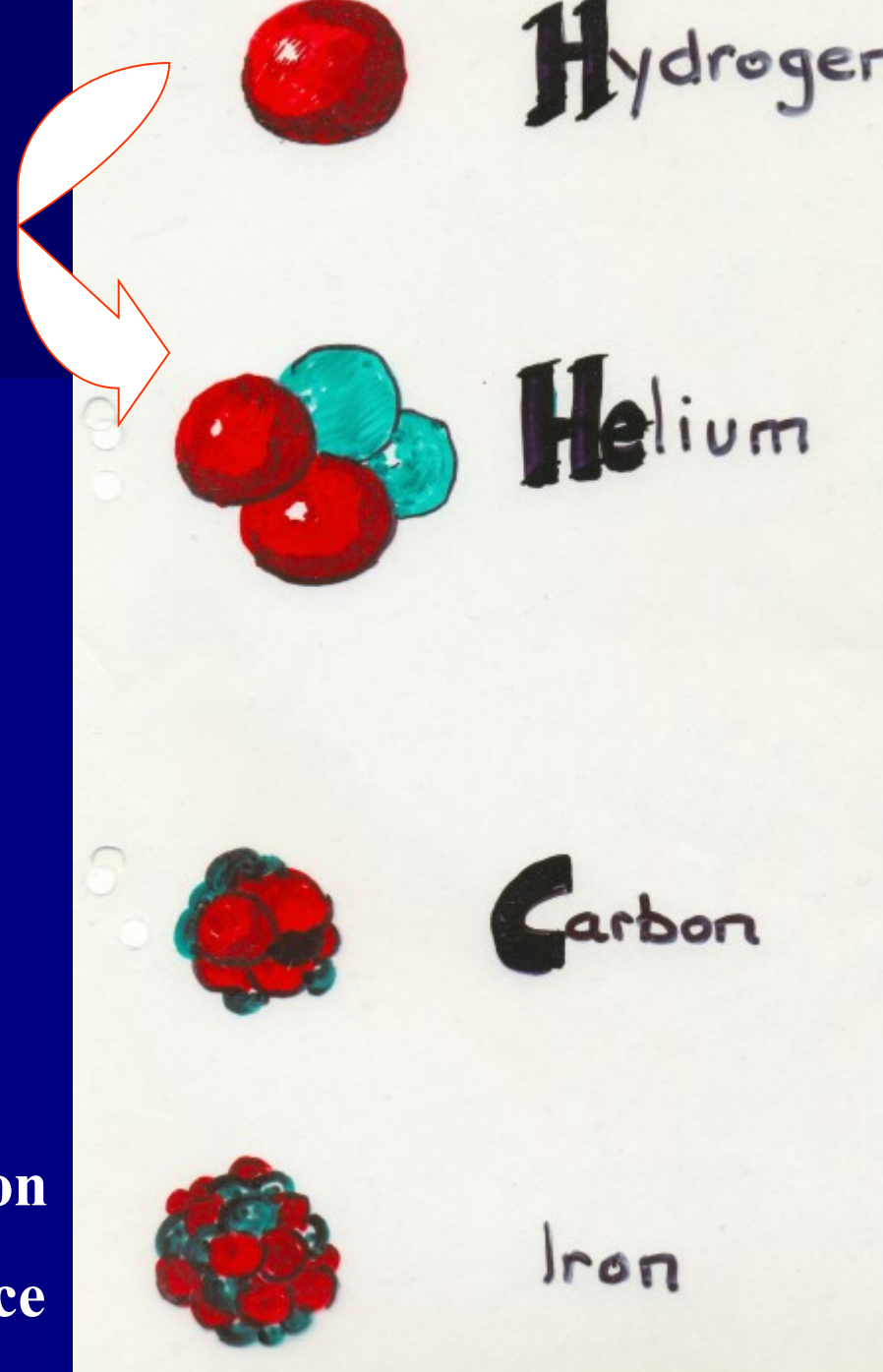
Light
8 minutes

100 thousand yr.

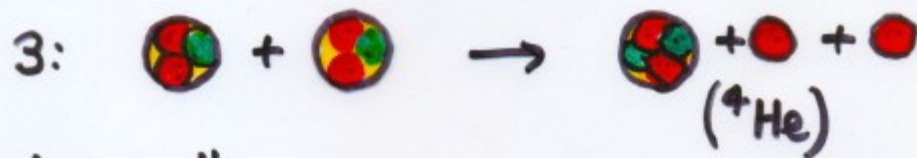
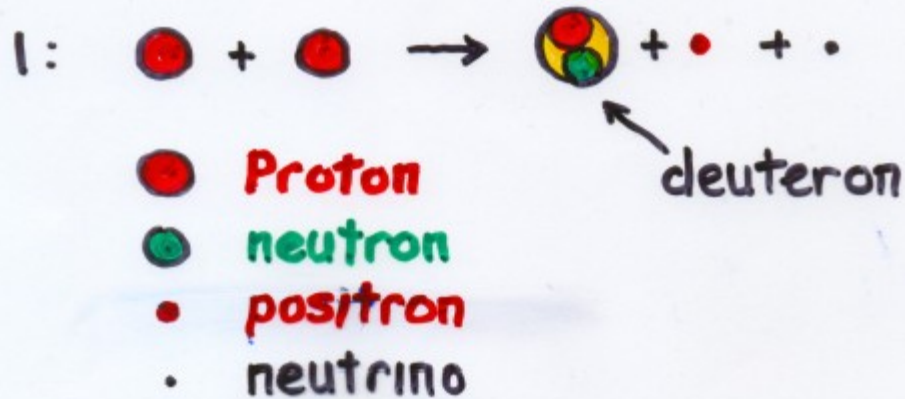
Stars cook the elements

Heavy elements cooked
in stars and ejected into
cosmos in supernova explosion

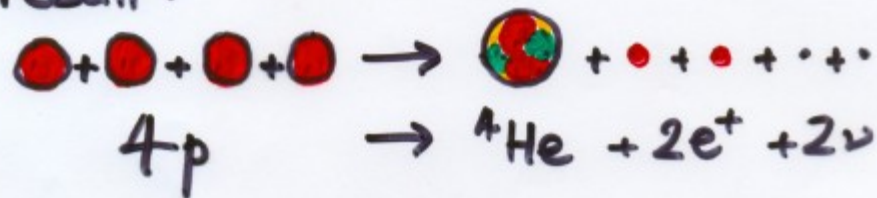
Many protons; electrical disruption
Stabilised by **STRONG** force

At the heart of the Sun:

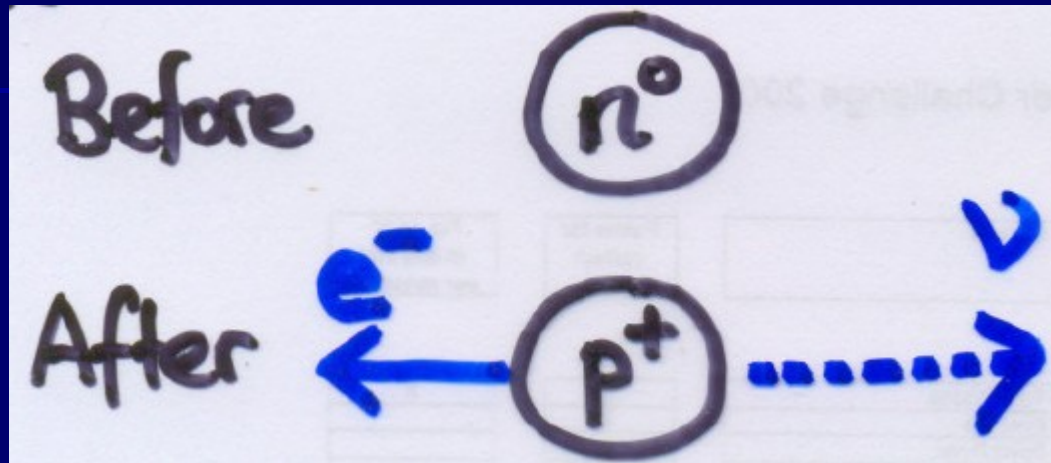

Net result:

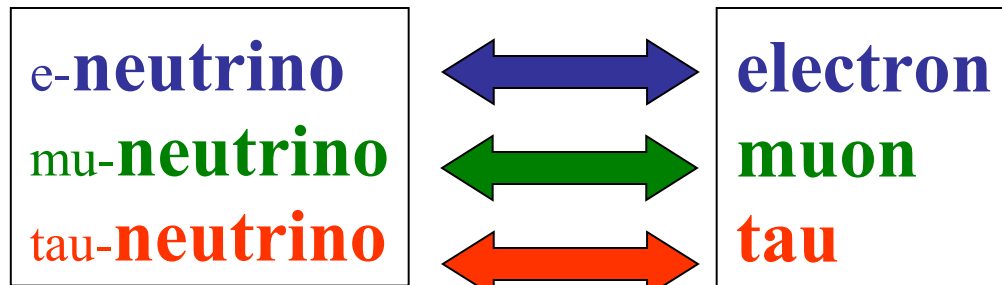

Rozpad neutronu

Skąd wiemy, że neutrino powstało?

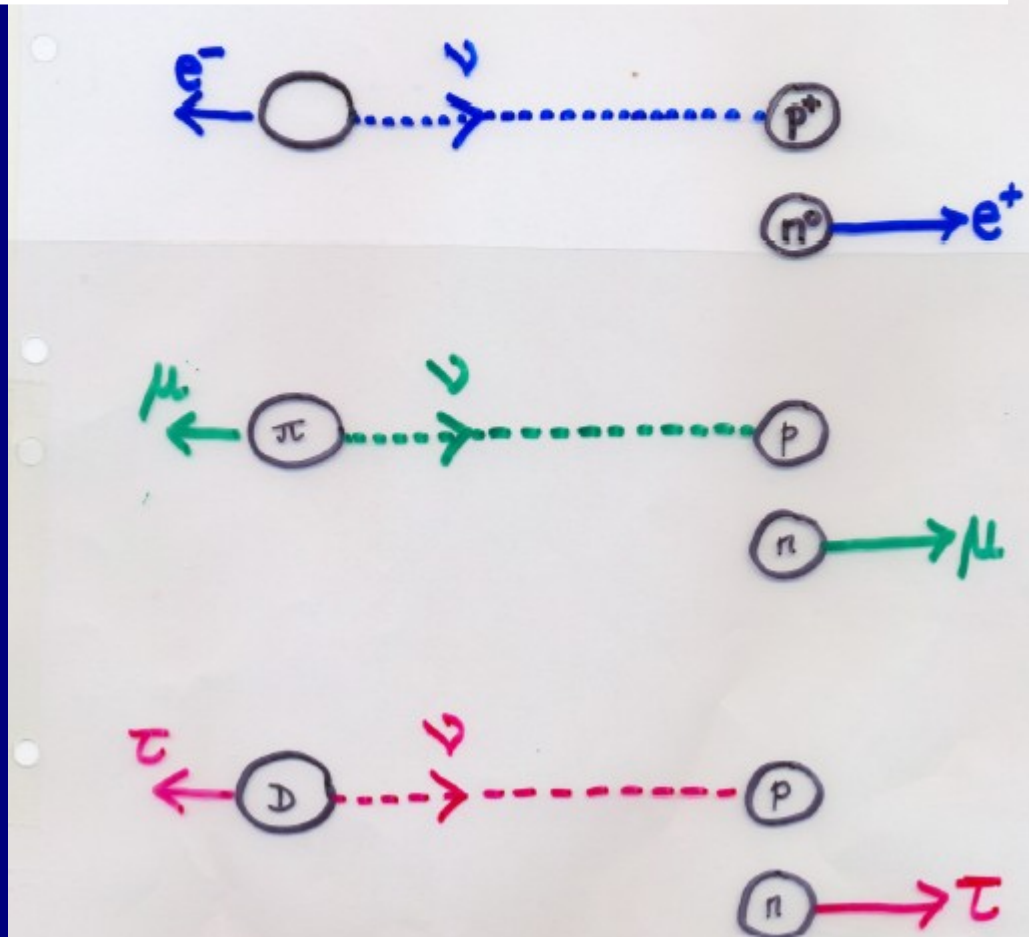
Neutrino (dokładnie antyneutrino) uderza nukleony po drodze i przekształca się w naładowany lepton, który jest rejestrowany

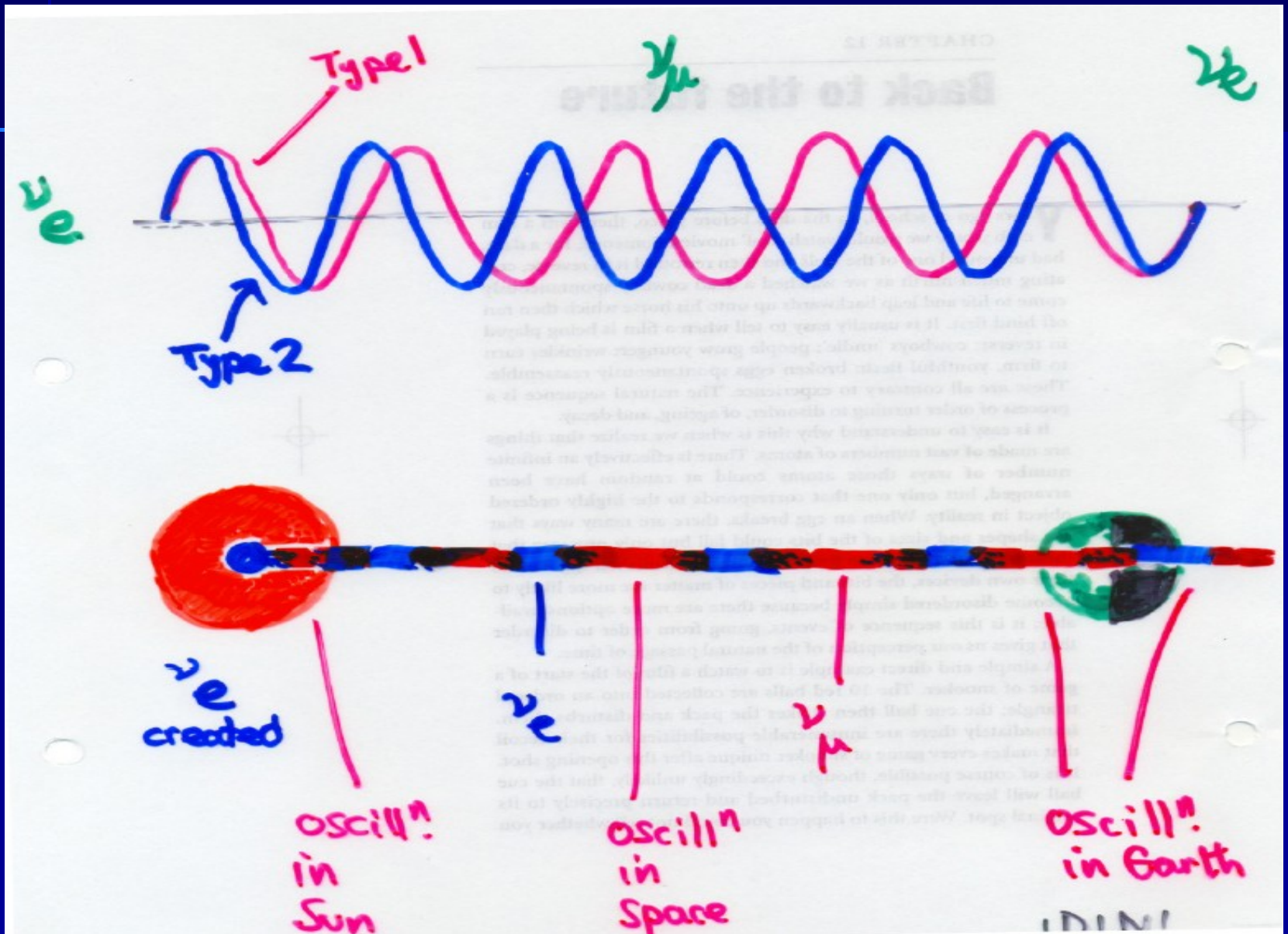
Neutrino i ich
naładowani partnerzy są
zawsze połączeni

jeśli

neutrino są bezmasowe

Ale jeśli neutrina masywne , to mogą oscylować

BUT! If ν have mass

$\nu_e \leftrightarrow \nu_\mu$ can oscillate back + forth

$$\text{"wavelength"} L \sim \frac{\text{Energy of } \nu}{m_1^2 - m_2^2} \equiv \frac{E}{\Delta m^2}$$

Probability $a \rightarrow b$

$$\sim \sin^2 \left(1.27 \frac{\Delta m^2 (\text{eV})^2 L (\text{km})}{E (\text{GeV})} \right)$$

Probability $a \rightarrow a = 1 - \epsilon \sin^2(\dots)$

a disappears b appears

$$\Delta m^2 \lesssim 10^{-N}$$

$\therefore$ Need large L at high E

e.g. CERN to Gran Sasso Italy

Oscylacje neutrin

- Wiązki neutrin powstałych w reakcjach jądrowych w różnych laboratoriach (CERN, Fermilab, KEK)
- Pomiar intensywności w pobliżu laboratorium i setki km dalej
- Ewidencja znikania neutrin pewnego typu z wiązki

Więcej na następnych wykładach

